

UOT 94(479.24); UOT 94

BƏXTİYAR ƏHMƏDOV

*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və
Etnologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi
emlak2017@mail.ru*

KEÇMİŞ ERMƏNİSTAN SSR-İN AŞAĞI QARANLIQ (MARTUNİ) RAYONUNUN İNİZİBATİ ƏRAZİ BÖLGÜSÜ (1930-1988-Cİ İLLƏR)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/117-126>

Martuni rayonu 9 sentyabr 1930-cu ildə inzibati rayon kimi təşkil edilmişdir. Rayon Yeni Bəyazid rayonunun kəndlərindən yaradılmışdır. Rayon mərkəzi Martuni 1930-cu ilə qədər Aşağı Qaranlıq adlanırdı. Martuni rayonu, rayon mərkəzi də daxil olmaqla 16 kənd soveti və 19 kənddən ibarətdir.

Açar sözlər: Martuni, Aşağı Qaranlıq, Yeni Bəyazid, Qeqarkunik, Atdaşı, kənd.

Giriş. 1849-cu il iyunun 9-da Rusiya çarı II Nikolayın fərmanı ilə İrəvan quberniyası yaradıldı. 1850-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən həmin fərmanla İrəvan quberniyası 5 qəzaya – İrəvan, Aleksandropol, Naxçıvan, Ordubad və Yeni Bəyazid qəzalarına bölünürdü. Elə həmin tarixdən etibarən İrəvan quberniyası tərkibində təşkil olunan qəzalardan biri də Yeni Bəyazid qəzası idi ki, Göyçə mahalı bütövlükdə bu qəzanın tərkibinə daxil idi. Buraya sonralar Hrazdan, Sevan, Yeni Bəyazid, Martuni, Vardenis adlandırılmış rayonların, Kotayk rayonu Qırxbulaq bölgəsinin azərbaycanlılar yaşayan kəndləri, habelə Krasnoselsk rayonunun Göyçə gölü ətrafı əraziləri daxil idi. Yeni Bəyazid qəzası (4239 kv verst) ərazisinə görə quberniyanın ən böyük qəzası idi. Göyçə gölü ilə birlikdə ərazisi İrəvan və Şərur-Dərələyəz qəzalarının ərazisindən böyük olmuşdur. Qəza inzibati cəhətdən 4 sahəyə – nahiyəyə bölünürdü: I Dərəçiçək, II Göyçə, III Gözəldərə, IV Məzrə.

Göyçə nahiyəsi 3 kənd icmasından ibarət idi: Ağzıbir kənd icmasına Ağzıbir, Ağqala, Əyri-vəng, Bıqlı Hüseyn Saraclı, Qışlaq, Güləli, Noradüz, Ördəkli, Rəhmankənd (Əfəndikənd), Hacı Muxan (Hacı Avdi) kəndləri, Gölkənd kənd icmasına Yuxarı Adyaman. Aşağı Adyaman, Atamxan, Gölkənd, Vəliağalı, Təzəkənd, Çakarkar (Dəlikdaş), Eranos kəndləri, Dəliqardaş kənd icmasına Başkənd (Göyçə), Dəliqardaş, Kosaməmməd, Küzəcik, Kərimkənd, Paşakənd (Məmmədağalı) kəndləri daxil idi [11, s.28].

SSRİ-nin 1926-cı il yanvarın 1-ə olan inzibati ərazi bölgüsündə ZSFSR-in tərkibinə daxil olan Ermənistan SSR-nin inzibati cəhətdən 8 qəzadan, 936 nahiyədən və 827 kənd sovetindən ibarət olduğu bildirilirdi [12, s.21]. Həmin qəzalardan biri də Göyçə gölü hövzəsini əhatə edən Yeni Bəyazid qəzası idi.

XX əsrin 20-ci illərinin sonunda Cənubi Qafqazda inzibati-ərazi bölgüsü baxımından dəyişikliklər aparıldı və rayonlaşdırma sistemi həyata keçirildi. Həmin dəyişikliklərin gedişində qəzaların ləğv edilməsi lazım bilindi və rayonlaşdırmanın əsasında üç dərəcəli bölgü – dairə, rayon, kənd sovetləri yaradıldı [3, s. 39].

1930-cu ildə “İrəvan quberniyası” inzibati bölgüsü ləğv olundu. Ermənistan SSR-nin ərazisində 5 dairə təşkil olundu: Zəngəzur, Leninakan, Lori, Sevan və Yerevan. Göyçə gölü hövzəsinə daxil olan torpaqlar Sevan dairəsinin tərkibinə daxil idi. Bu ərazilərdə 3 rayon – Basarkeçər, Yeni Bəyazid (Kamo) və Martuni rayonları yaradıldı [3, s. 40].

Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonu Göyçə gölünün cənub-qərbindəki əraziləri əhatə edirdi. O Yeni Bəyazid (Kamo) və Basarkeçər (Vardenis) rayonları ilə həmsərhəd idi. Sahəsi 1 185 kv km olan bu rayonda 1981-ci il məlumatlarına görə 71 727 nəfər əhali yaşayırdı. Martuni rayonun adı əvvəl Yeni Bəyazid qəzasına daxil olan Aşağı Qaranlıq kəndinin adı idi və ancaq 1926-cı ildən etibarən belə adlandırılmışdı [4, s.301-302]. Martuni adı Aleksandr Fyodoroviç Myasnikyan adlı er-

məni sovet inqilabçısının təxəllüsü olan “Martuni” adından götürülmüşdür [8, s.180].

Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan Respublikası) Aşağı Qaranlıq rayonunda 1918-1987-ci illərdə adları çəkilən kəndlər – Aşağı Alçalı, Çamırlı, Xarlıq, Siçanlı, Yanıx, Yuxarı Alçalı yaşayış məskənləri ləğv olunmuşdur [5, s. 44-54].

1948-1953-cü illərdə Martuni (Aşağı Qaranlıq) rayonunun Karvansara, Mollalı, Mədinə, Qızılxaraba, Aşağı Alçalı (Artsvanist – 1968), Qaranlıq (Geğhovit – 1968) kəndlərinin azərbaycanlı əhalisi deportasiya edilmişdir [1, s. 218].

Ümumiyyətlə, 1948-1953-cü illərin deportasiyası dövründə Göyçə mahalını əhatə edən «Sevan», Kamo və Martuni rayonları ərazisində türk kəndləri birmənalı şəkildə ləğv edildi, hər üç rayon etnik tərkib etibarı ilə «saflaşdırıldı». Belə ki, Kamo (əvvəlki Kəvər) rayonunun Ağqala kəndinin 587, Ağzıbir kəndinin 1351, Başkənd kəndinin 941, Kuzəcik kəndinin 634, Hacı Muğan kəndinin 244, Martuni rayonunun (əvvəlki Aşağı Qaranlıq) Karvansara kəndinin 938, Mollalı kəndinin 439, Mədinə kəndinin 197, Qızılxaraba kəndinin 345, Aşağı Alçalı kəndinin 174, Aşağı Qaranlıq kəndinin 423, Yanıx kəndinin 181, Sevan rayonunun Ördəklı kəndinin 186, Əfəndi kəndinin 86, Çubuxlu kəndinin 37 nəfər türk əhalisinə qarşı həyata keçirilən deportasiya tədbirlərindən sonra bu rayonlarda türk izi silinmiş oldu.

1948-ci ildə nəşr olunmuş Ermənistan SSR-nin inzibati ərazi bölgüsünə görə Martuni rayonu 1930-cu il sentyabrın 9-da təşkil olunmuş, ərazisi 1185 kv.km təşkil etmişdir [6, s.64]. 20 kənd sovetində 25 yaşayış məntəqəsi olmuşdur [3, s. 132].

Kənd sovetləri və kəndlər aşağıdakılardır: Adamxan (Adamxan kəndi), Astxadzor (Astxadzor kəndi), Vaqaşen (Vaqaşen kəndi), Vardenik (Vardenik kəndi), Verin (Yuxarı) Alçalı (Verin (Yuxarı) Alçalı kəndi), Verin (Yuxarı) Getaşen (Verin (Yuxarı) Getaşen kəndi), Gözəldərə (Gözəldərə kəndi), Dzoragyuğ (Dzoragyuğ kəndi), Eranos (Heyranis) (Eranos (Heyranis) kəndi), Zolakar (Zolakar kəndi), Karadzi (Karadzi (Atdaşı) kəndi), Qaranlıq (Qaranlıq kəndi, Yanıx kəndi), Liçk (Liçk (Göl) kəndi), Mədinə (Mədinə kəndi, Lernakert kəndi (Kəsikbaş), Karvansara kəndi), Martuni (Martuni kəndi), Nerkin (Aşağı) Alçalı (Nerkin (Aşağı) Alçalı kəndi, Karmraşen (Karmirxarab) kəndi), Nerkin (Aşağı) Getaşen (Nerkin (Aşağı) Getaşen), Təzəguğ (Təzəguğ (Təzəkənd) kəndi), Tsakkar (Tsakkar kəndi), Tsovinar (Tsovinar kəndi).

1988-ci ildə nəşr olunmuş Ermənistan SSR-nin inzibati ərazi bölgüsünə görə Martuni rayonu 1930-cu il sentyabrın 9-da yaranmış və 1967-ci ildə yenidən təşkil olunmuşdur. Ərazisi 1185 kv.km təşkil etmişdir [6, s. 64]. 20 kənd sovetində 25 yaşayış məntəqəsi olmuşdur [3, s. 132].

Martuni rayonu 1 şəhərli qəsəbədən, 16 kənd sovetindən və 19 yaşayış məntəqəsindən ibarət olmuşdur. əhalisinin sayı – 67,8 min, o cümlədən: şəhər – 11,6, kənd – 56,2 min nəfərdən ibarət olmuşdur [7, s.141].

Kənd sovetləri və kəndlər aşağıdakılardır: Artsvanist (Artsvanist), Astxadzor (Astqadzor), Vaqaşen (Vaqaşen), Vardenik (Vardenik), Vardadzor (Vardadzor), Verin Getaşen (Verin (Yuxarı) Getaşen), Qexovit (Gehovit kəndi, Lernakert kəndi, Yanıx kəndi), Dzoragyuğ (Dzoragyuğ), Eranos (Eranos kəndi), Zolakar (Zolakar kəndi), Liçk (Liçk kəndi), (Mədinə), (Mədinə kəndi), Nerkin (Aşağı) Getaşen (Nerkin (Aşağı) Getaşen kəndi), Tazagyuğ (Tazagyuğ kəndi), Tsakkar (Tsakkar kəndi), Tsovinar (Tsovinar kəndi).

Ümumiyyətlə, Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonuna daxil olmuş və sonradan dağıdılıb xarabalığa çevrilmiş yaşayış məntəqələri barədə ətraflı məlumat verilir.

Abdalağalı – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 75 km şimal-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1940 m hündürlükdə yerləşir. Erməni müəlliflərinin əsərlərində Avdalağalı formasında qeyd edilir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s.1]. Ermənilərlə yanaşı, 1897-ci ildə 10 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. XX əsrin əvvəllərində ermənilərin təzyiqi nəticəsində azərbaycanlılar kəndi tərk etmişlər. Toponim türk mənşəli «abdal» etnoniminə əsaslanan Abdalağalı tayfasının adından yaranmışdır. Ermənistan SSR AS RH-nin 3 yanvar 1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib «Vaqaşen» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayə-

tinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°08' şm.e., 45°19' ş.u. [2, s. 20].

Adamxan – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 26 km cənub-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin digər adı Atamxan olmuşdur. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 22]. 1828-ci ilə qədər burada azərbaycanlılar yaşamışdır. 1828-1829-cu və 1877-1878-ci illərdə Türkiyənin Ələşkirt vilayətinin kəndlərindən köçürülüb gətirilən ermənilər burada yerləşdirilmiş [13, s. 595-598]. və azərbaycanlılar deportasiya olunmuşdur. Toponim şəxs adı əsasında əmələ gəlmişdir. Ermənistan SSR AS RH-nin 3 iyul 1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib «Vardadzor» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°11' şm. e., 45°11' ş. u. [2, s. 21].

Ağqıraq – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda kənd. Martuni şəhərindən 55,5 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 2030 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin qədim adı Ağqıraq olsa da, sonralar erməni müəlliflərinin əsərlərində Əliqırıq, Əliqraqı, Əliqraq kəndi kimi sabitləşdirilmişdir. XX əsrin ortalarında kənd Əliqırıx da adlandırılmışdır. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Əlikrıx kimi qeyd edilmişdir [9, s.12]. 1897-ci ildə burada ermənilərdən başqa 3 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Sonradan onlar da kənddən deportasiya edilmişdir.

1828-ci ilə kimi burada yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. Türkmənçay müqaviləsindən sonra – 1829-30-cu illərdə ermənilər Ağqıraq kəndinə Türkiyənin Ələşkirt və Van bölgəsindən köçürülüb yerləşdirilmiş, azərbaycanlılar isə deportasiya olunmuşdur. Kəndin ərazisində türklərlə bağlı VIII-IX əsrlərə aid tarixi abidələr vardır. Toponim qədim türk dilində «kiçik, balaca», ərazicə çox da geniş olmayan mənasında işlənən «ağ» sözü ilə, sahil mənasında işlənən «qıraq» sözü əsasında formalaşmışdır. Ermənistan SSR AS RH-nin 3 noyabr 1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Astğadzor» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°07' şm. e., 45°21' ş. u. [2, s.28].

Aşağı Adyaman – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 34 km cənub-qərbdə, Adyaman çayının yanında, dəniz səviyyəsindən 1960 m hündürlükdə yerləşir. «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri»ndə, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir. Adyaman kəndindən köçənlər yeni yaşayış yerlərinə «Aşağı Adyaman» adı qoymuşlar. 1897-ci ildə burada 13 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Ermənilər buraya 1828-1829-cu illərdə Türkiyənin Ələşkirt bölgəsindəki Topraqqala kəndindən və Muş vilayətindən köçürülmüşdür. Ermənistan SSR AS RH-nin 7 dekabr 1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Nerkin Getaşen» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°08' şm. e., 45°15' ş. u. [2, s.42].

Aşağı Alçalı – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayəti ərazisində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 53 km cənub-şərqdə, Göyçə gölündən 2 km aralıda, Alçalı çayının yanında, dəniz səviyyəsindən 1950 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 14]. XIX əsrin 20-ci illərinə qədər burada azərbaycanlılar yaşamışdır. Türkmənçay müqaviləsindən sonra, 1829-1830-cu illərdə Türkiyənin Ələşkirt bölgəsindən köçürülüb gətirilən ermənilər burada yerləşdirilmişdir. Azərbaycanlılar həmin vaxtdan kənddən qovulmuşdur. Toponim fərqləndirici əlamət bildirən «aşağı» sözü ilə Azərbaycan dilində mənsubluq bildirən «-lı» şəkilçisi qəbul etmiş «alça» bitki adının birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Ermənistan SSR AS RH-nin 27 sentyabr 1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Ardzvanist» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayə-

tinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°09' şm. e., 45°30' ş. u. [2, s. 43].

Aşağı Gözəldərə – İrəvan quberniyasında Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 46 km cənub-şərqdə, Gözəldərə çayının sahilində, dəniz səviyyəsindən 1980 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir. 1828-ci ilə qədər burada yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. Ermənilər buraya Türkmənçay müqaviləsindən sonra, 1828-1829-cu illərdə Türkiyənin Ələşkirt və Muş vilayətlərinin kəndlərindən köçürülüb yerləşdirilmişdir. 1897-ci ildə kənddə ermənilərlə yanaşı, 108 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə ermənilərin təcavüzünə məruz qalan azərbaycanlılar deportasiya olunmuşdur. Hazırda orada ermənilər yaşayır. Toponim fərqləndirici əlamət bildirən «aşağı» sözü ilə «gözəl» və «dəre» sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Ermənistan SSR AS RH-nin 7 dekabr 1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Vardenik» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°07' şm. e., 45°26' ş. u. [2, s. 45].

Aşağı Qaranlıq – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, indiki Ermənistan ərazisində rayon və rayon mərkəzi olmuşdur. İndi Qeqarkunik vilayətində şəhər. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 36 km cənub-şərqdə, İrəvandan 130 km məsafədə, Göyçə gölünün cənubunda, dəniz səviyyəsindən 1930 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir. 1939-cu il sentyabrın 9-da rayon kimi yaradılmışdır. Toponim Azərbaycan dilində məkan mənası bildirən «-lıq» şəkilçisi qəbul etmiş, türk dilində «təpə», «qaya» mənasında işlənən «qara» sözü əsasında əmələ gəlib «təpəlik, dağlıq, qayalıq yer» mənasını bildirir. «Qara» sözü ilə «-lıq» şəkilçisi arasındakı «n» bitişdirici samit funksiyasını yerinə yetirir. Kənd, doğrudan da, qayalıq, dağlıq bir yerdə yerləşib və hər tərəf təpəlikdən, dağlıqdan ibarətdir. Kəndin relyefi adına uyğun gəlir. Toponimdəki «aşağı» sözü fərqləndirici əlamət bildirir. Yaşayış məntəqəsinin adı 1926-cı ildə dəyişdirilərək «Martuni» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°08' şm. e., 45°18' ş. u. [2, s.48].

Dəlikdaş – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 29 km cənub-şərqdə, Dəlikdaş çayının yanında, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 1960 m hündürlükdə yerləşir. «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri»ndə, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində [9, s.74] qeyd edilmişdir. Erməni ədəbiyyatında kəndin 1828-ci ildə salındığı göstərilir. Əslində, erməni tədqiqatçıları tarixi həqiqəti saxtalaşdırmışlar. Çünki 1728-ci il tarixində tərtib edilmiş «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri»ndə Göyçə nahiyyəsinin kəndlərindən birinin – Dəlikdaş kəndinin olduğu qeyd edilir. İrəvan xanlığının Rusiya qoşunları tərəfindən işğalından sonra ermənilər Türkiyənin Muş və Ələşkirt bölgələrindən gələrək kənddə yerləşmişlər. Toponim «dərin, dar çuxur», «mağara» mənalarında işlənən «dəlik» sözü ilə Azərbaycan dilində «dağ, qaya» mənasında işlənən «daş» sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Relyef əsasında yaranan mürəkkəb quruluşlu toponimdir. Kəndin adı hərfi tərcümə edilərək 1920-ci ildə «Tsaxkar» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°10' şm. e., 45°11' ş. u. [2, s.97].

Gölkənd – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 30 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 1940 m hündürlükdə yerləşir. «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri»ndə, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində [9, s. 59] qeyd edilmişdir. Erməni müəlliflərinin əsərlərində sonradan Gölkənd oykonimindəki «kənd» coğrafi nomeni ixtisar edilərək, «Göl» formasında qeyd edilmişdir.

Kənddə tarixən azərbaycanlılar yaşamışdır. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra – 1829-1830-cu illərdə Türkiyənin Ələşkirt və Muş vilayətlərindən köçürülüb gətirilən ermənilər kənddə yerləşdirilmiş və azərbaycanlılar sıxışdırılmışdır. Burada ermənilərlə yanaşı, 1897-ci ildə 23 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1905-1906-cı illərdə baş verən erməni-azərbaycanlı münaqişəsi nəticəsində azərbaycanlılar erməni silahlıları tərəfindən deportasiya olunmuşdur. Hazırda burada ermənilər yaşayır. Toponim Azərbaycan dilində «dənizlə bilavasitə əlaqəsi olmayan təbii su hövzəsi» mənasında işlənən «göl» sözü ilə «kənd» sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Kəndin adı Ermənistan SSR AS RH-nin 26 aprel 1946-cı il tarixli qərarı ilə erməni dilinə kalka edilərək «Liçk» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°09' şm. e., 45°14' ş. u. [2, s.123].

Kəsikbaş – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Mədinə kəndinin yanında, Aşağı Qaranlıq kəndindən 4 km cənub-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 2125 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin azərbaycanlı əhalisi ermənilərin İran və Türkiyədən köçürülüb məskunlaşdırılmasından sonra yer-yurdlarını tədricən tərk etmişdir. Toponim kəsikbaş tayfasının adı əsasında əmələ gələn etnotoponimdir. Ermənistan SSR AS RH-nin 7 dekabr 1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Lernakert» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°06' şm. e., 45°17'0" ş. u. [2, s.167].

Kolagirən – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 50 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 1950 m hündürlükdə yerləşir. Erməni müəlliflərinin əsərlərində kəndin adı «Kolaqran», «Aşağı Kolagirən», «Kolanı qırılan» formalarında, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində «Kyolanı qran» formasında [9, s. 128] qeyd edilmişdir. Ermənilər kəndə 1828-1830-cu illərdə Türkiyədən köçürülmüşlər. Kənddə 1897-ci ildə ermənilərlə yanaşı, 88 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1905-1906-cı illərdə erməni silahlı dəstələrinin törətdikləri qırğınlar nəticəsində azərbaycanlılar kənddən qovulmuşlar. Hazırda kənddə ermənilər yaşayır. Toponim «kolagirən» türk etnonimi əsasında formalaşmışdır. Ermənistan SSR AS RH-nin 3 yanvar 1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Tsovinar» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°09' şm. e., 45°27' ş. u. [2, s.172].

Qaranlıq – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 37 km cənub-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 2060 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 118]. Kənddə əvvəlcə azərbaycanlılar yaşamış, Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən, ermənilərin bölgədə məskunlaşdırılmasından sonra əhali kəndi tədricən tərk etmişdir. Toponim «dağ, təpə» mənasında işlənən «qara» sözünə məkan anlayışı bildirən «-lıq» şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Orotoponimdir. Quruluşca düzəltmə toponimdir. Erm. SSR AS RH-nin 5 iyul 1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Qeğhovit» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°06' şm. e., 45°17' ş. u. [2, s.192].

Mədinə – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 42 km cənub-şərqdə, Əyriçayın yanında, dəniz səviyyəsindən 2175 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 164]. Kənddə 1873-cü ildə 208, 1886-cı ildə 296, 1897-ci ildə 346, 1908-ci ildə 429, 1914-cü ildə 752, 1916-cı ildə 736 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələrinin təcavüzünə məruz qalmış və qırğınlar qovulmuşlar. İndiki Ermənistan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalan kənd sakin-

ləri geri qayıda bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 85 nəfər azərbaycanlı yaşamış, 1923-1924-cü illərdə kəndə ermənilər köçürülmüşdür. 1926-cı ildə ermənilərdən başqa, kənddə 61 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Kəndin yerli sakinləri olan azərbaycanlılar 1930-cu illərdə sıxışdırılaraq tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuş və Türkiyə və İrandan gələn ermənilər kəndə yerləşdirilmişdir. Hazırda burada ermənilər yaşayır. Toponim ərəb dilində “şəhər” mənasında işlənən “mədinə” sözü əsasında əmələ gəlmişdir. Hazırda erməni dilində olan rəsmi sənədlərdə yaşayış məntəqəsinin adı “Madina” kimi yazılır. “Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında” 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°04' şm. e., 45°15' ş. u. [2, s.218].

Vəliağalı – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 28 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 48]. 1828-ci ilə kimi kənddə yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. Türkmənçay müqaviləsi ilə bağlı 1828-1829-cu illərdə Türkiyədən köçürülən ermənilər kənddə yerləşdirilib. Burada 1897-ci ildə ermənilərlə yanaşı, 41 azərbaycanlı yaşamışdır. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələri tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edilmişdir. Hazırda kənddə yalnız ermənilər yaşayır. Toponim “Vəliağa” şəxs adına mənsubluq bildirən “-lı” şəkilçisinin artırılması əsasında formalaşan “vəliağalı” nəsil adından əmələ gəlmişdir. Kəndin adı 1920-ci ildə dəyişdirilərək “Dzoragyuğ” qoyulmuşdur. “Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında” 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°10' şm. e., 45°11' ş. u. [2, s.281].

Yanix – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Martuni yaşayış məntəqəsindən 13 km şimal-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 2275 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 306]. Kənddə 1873-cü ildə 194, 1886-cı ildə 245, 1897-ci ildə 303, 1908-ci ildə 360, 1914-cü ildə 730, 1916-cı ildə 423 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1919-cu ildə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələri tərəfindən törədilən qırğınlar nəticəsində kənddən qovulmuşlar. İndiki Ermənistan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalan azərbaycanlılar doğma kəndlərinə qayıda bilmişlər. Kənddə 1922-ci ildə 66 nəfər azərbaycanlı, 1926-cı ildə 37 nəfər azərbaycanlı, 163 erməni yaşamışdır. Ermənilər kəndə 1922-1925-ci illərdə köçürülmüşdür. 1929-1930-cu illərdə azərbaycanlılar deportasiya olunmuş, kənddə yalnız ermənilər qalmışdır. Toponim Azərbaycan dilində «yanmış, susuz, quru yer» mənasında işlənən «yanıq» sözü əsasında əmələ gəlmişdir. Ermənistan parlamentinin 4 iyul 2006-cı il qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Nşxark» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°00' şm. e., 45°14' ş. u. [2, s.283].

Yuxarı Adyaman – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qavar (Kəvər) şəhərindən 35 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, dəniz səviyyəsindən 1980 m hündürlükdə yerləşir. «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri»ndə, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində [9, s. 7] qeyd edilmişdir. Kənddə əvvəlcə azərbaycanlılar yaşamış, ermənilərin bölgədə məskunlaşdırılmasından sonra əhali kəndi tədricən tərk etmişdir. Kənddə 1897-ci ildə ermənilərdən başqa, 12 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlılar erməni silahlıları tərəfindən deportasiya edilmişdir. Kənddə hazırda yalnız ermənilər yaşayır. Ermənilər kəndə 1828-1829-cu illərdə Türkiyənin Ələşkirt bölgəsindən köçürülmüşdür. Erm. SSR AS RH-nin 7 dekabr 1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Verin Getaşen» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°07' şm. e., 45°14' ş. u. [2, s.288].

Yuxarı Alçalı – İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq

(Martuni) rayonunda, indi Qeqarkunik vilayətində kənd. Vilayət mərkəzi Qa var (Kəvər) şəhərindən 53 km cənub-şərqdə, Göyçə gölünün sahilində, Alçalı çayının yanında, dəniz səviyyəsindən 1950 m hündürlükdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 14]. Kənddə 1831-ci ildə 99, 1873-cü ildə 371, 1886-cı ildə 505, 1897-ci ildə 701, 1908-ci ildə 838, 1914-cü ildə 921, 1916-cı ildə 815 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni silahlıları tərəfindən törədilən qırğınlar nəticəsində qovulmuş, İran və Türkiyədən köçürülüb gətirilən ermənilər kənddə yerləşdirilmişdir. İndiki Ermənistan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar öz doğma kəndlərinə qayıda bilmişlər. 1922-ci ildə kənddə 134 nəfər azərbaycanlı, 88 erməni, 1926-cı ildə 142 nəfər azərbaycanlı, 252 erməni, 1931-ci ildə 205 nəfər azərbaycanlı, 511 erməni yaşamışdır. SSRİ Nazirlər Sovetinin «Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında» 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarına əsasən, kəndin azərbaycanlı əhalisi zorla Azərbaycana deportasiya edilmişdir. Hazırda kənddə yalnız ermənilər yaşayır. Toponim «alça» bitki adına «-lı» şəkilçisinin qoşulması əsasında əmələ gəlmişdir. «Yuxarı» sözü fərqləndirici əlamət bildirir. Fitotoponimdir. 1950-ci ildə Aşağı Alçalı ilə Yuxarı Alçalı kəndləri birləşdirilərək «Alçalı» kəndi adlandırılmışdır. Ermənistan SSR AS RH-nin 27 sentyabr 1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək «Ardzvanist» qoyulmuşdur. «Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü haqqında» 7 noyabr 1995-ci il tarixli yeni Qanuna əsasən, Qeqarkunik vilayətinin inzibati ərazisinə daxil edilmişdir.

Coğrafi koordinatları: 40°09' şm. e., 45°30' ş. u. [2, s.289].

Artdaş – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indiki Qeqarkunik ərazisində mövcud olmuşdur. Kənd 1950-ci ildə ləğv edilmişdir. Toponim türk dilində «dağlıq, dağ keçidi» mənasında işlənən «art» sözü ilə «dağ, qaya» mənasında işlənən «daş» sözü əsasında yaranmışdır [2, s.310].

Aşağı Əliqırıx – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indiki Qeqarkunik vilayəti ərazisində mövcud olmuşdur. Gevond Alişanın «Sisakan» əsərində adı çəkilir. Sonradan xaraba qalıb [2, s.311].

Atqoç – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunda, indiki Qeqarkunik vilayəti ərazisində mövcud olmuşdur. XIX əsrin əvvəllərində ləğv edilmişdir. Toponim türk dilində «ad» mənasında işlənən «at» sözü ilə, «düşərgə» mənasında işlənən «koç/koş» sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir [2, s.313].

Baş Gözəldərə – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Kənd Göyçə gölünün yaxınlığında, Gözəldərə çayının yanında, Gözəldərə dağının ətəyində yerləşirdi. Kəndə həm də "Yuxarı Gözəldərə" deyilirdi. Ermənilər kəndə 1828-ci ildən sonra Türkiyədən köçürülüb yerləşdirilmişdir. Kənddə 1897-ci ildə ermənilərlə yanaşı, 108 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Toponim fərqləndirici əlamət bildirən "baş" (yuxarı) sözü ilə "gözəl" və "dərə" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Sonralar Baş Gözəldərə kəndi ləğv edilmiş, əhalisi Aşağı Gözəldərə kəndinə köçürülmüşdür [2, s.317].

Əhmədli – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Əyricə çayının sahilində yerləşirdi. 1826-1828-ci illərdə – Rusiya-İran müharibəsi zamanı törədilən qırğınlardan və ermənilərin bölgədə məskunlaşdırılmasından sonra azərbaycanlılar tədricən kəndi tərk etmişlər. 1897-ci ilin rəsmi statistikasına görə, kənddə 35 azərbaycanlı ailəsi (141 nəfər) yaşamışdır. 1905-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar nəticəsində kənd təkrar dağıdılmış və nəticədə, xaraba kəndə çevrilmişdir. Toponim səlcuq türklərindən olan "əhmədli" etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir [2, s.333].

Əlikənd – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. 1728-ci il tarixli "İrəvan əyalətinin icmal dəfləri"ndə bu qədim türk yurdu "Bəd Əlinin kəndi" kimi təsniflənir. 1826-1828-ci illərdə – Rusiya-İran müharibəsi zamanı törədilən qırğınlardan və ermənilərin bölgədə məskunlaşdırılmasından sonra azərbaycanlılar kəndi tərk etmişlər. Hazırda xarabalıqdır. Toponim "Əli" şəxs

adı ilə "kənd" sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir [2, s.334].

Xartlıq – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Qaranlıq kəndinin və Qaranlıq çayının yaxınlığında, Şahbulaq dağının ətəyində yerləşirdi. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [9, s. 262]. Kənddə 1873-cü ildə 144, 1886-cı ildə 162, 1897-ci ildə 190, 1914-cü ildə 282, 1916-cı ildə 269 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələrinin hücumuna məruz qalmış və kütləvi qırğınlar nəticəsində kənddən qovulmuşdur. 1930-cu ildə kənd xarabalığa çevrilmişdir. Hazırda xarabalıqdır. Toponim qədim türk dilində «uca, hündür, yaşlı, qoca» mənasında işlənən «qart» sözünə «-lıq» şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir [2, s.345].

Karvansara – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Aşağı Qaranlıq yaşayış məntəqəsindən 10-12 km cənub-şərqdə, Mədinə kəndinin yaxınlığında, Əyriçayın sahilində yerləşirdi. Kəndin adı erməni müəlliflərinin əsərlərində «Əyriçay Karvansara» və «Əyriçə Karvansara» kimi də qeyd edilmişdir. Kənddə 1873-cü ildə 168, 1886-cı ildə 205, 1897-ci ildə 309, 1904-cü ildə 341, 1914-cü ildə 441, 1916-cı ildə 294 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələrinin hücumuna məruz qalmış və kütləvi qırğınlar nəticəsində kənddən qovulmuşdur. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra əhalinin bir hissəsi doğma yer-yurdlarına qayıtmışdır. Kənddə 1922-ci ildə 78, 1926-cı ildə 45 nəfər azərbaycanlı, 1931-ci ildə 80 nəfər azərbaycanlı, 69 erməni, 29 kürd yaşamışdır. Ermənilər kəndə 1928-1930-cu illərdə köçürülmüşlər. SSRİ Nazirlər Sovetinin «Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında» 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarına əsasən, kəndin azərbaycanlı əhalisi zorla Azərbaycana deportasiya edilmişdir. Sonra kənd ləğv olunmuşdur. Toponim «ticarət yolu üzərində tikili bina» mənasında işlənən «karvansara» sözü əsasında əmələ gəlmişdir [2, s.350].

Qamışlı – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, Göyçə gölünün cənub-şərq sahillərində, keçmiş Martuni rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Aşağı Alçalı kəndindən 3 km şimal-şərqdə, Kötük çayın Göyçə gölə töküldüyü yerdən təxminən 1 km aralıda yerləşirdi. 1826-1828-ci illər aralığında baş vermiş Rusiya-İran müharibəsi zamanı kənd yerlə yeksan edilmişdir. Həmin illərdə dağıdılmış Qamışlının sağ qalan əhalisinin az qismi Aşağı Alçalıya, əksər hissəsi isə nisbətən təhlükəsiz olan Qanlı Allahverdi kəndinə pənah aparsalar da, XIX əsrin ortalarında kənd yenidən bərpa edilmişdir. Qamışlının 1873-cü ildə 93, 1898-ci ildə 161 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində kənd ləğv edilmiş və yaşayış məntəqələri siyahısından silinmişdir. Toponim «qamış» bitki adına «-lı» şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir [2, s.358].

Qarasaqqal – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Alçalı kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə əvvəlcə azərbaycanlılar yaşamış, ermənilərin bölgədə məskunlaşdırılmasından sonra əhali tədricən kəndi tərk etmişdir. Hazırda xarabalıqdır. Toponim «qarasaqqal» etnonimi əsasında düzəlmişdir [2, s.362].

Qızılxaraba – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Əyriçə kəndinin yaxınlığında, Arxaşan və Əbdülasar dağları arasında yerləşirdi. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir [348, s. 133].

Mollalı – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Aşağı Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Martuni şəhərindən 19 kilometr şərqdə yerləşirdi. Şimaldan Alçalı, şimal-şərqdən Qamışlı, şərqdən Çamırlı, cənub-şərqdən Gödəkbulaq və Yuxarı Zağalı, qərbdən Aşağı Gözəldərə ilə həmsərhəd olmuşdur [2, s.372].

Siçanlı – Kənd İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, keçmiş Qaranlıq (Martuni) rayonunun, indiki Qeqarkunik vilayətinin ərazisində mövcud olmuşdur. Təzəkəndin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 302, 1897-ci ildə 310, 1904-cü ildə 499, 1914-cü ildə 582, 1916-cı

ildə 404 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni silahlı birləşmələrinin hücumuna məruz qalmış və kütləvi qırğınlar nəticəsində kənddən qovulmuşdur. Bundan sonra kənd ləğv edilmişdir. Hazırda xarabalıqdır. Toponim oğuzların bəydili tayfasına mənsub olan «sincan» etnoniminə mənsubluq bildirən «-lı» şəkilçisinin qoşulması ilə düzəlmişdir.

Nəticə. 7 noyabr 1995-ci ildə Ermənistan Respublikasında rayon bölgüsü ləğv edilmişdi və ərazi 10 marza, yəni vilayətə bölünmüşdü: 1.Araqatsotn, 2.Ararat, 3.Armavir, 4.Vayotsdzor, 5.Qeqarkunik, 6.Kotayk, 7.Lori, 8.Sünik, 9.Tavuş, 10.Şirak və marz hüquqlu Yerevan. Beləliklə, demək olar ki, İrəvan xanlığı dövrünün inzibati-ərazi bölgüsü bərpa edilmişdi, yalnız "mahal" sözü "marz" ilə əvəz olunmuşdu. Əslində "mərz" özü də elə türk sözüdür və "sərhəd", habelə "əkin yeri" mənalarını daşıyır. Keçmiş Dərəçiçək mahalının ərazisini əhatə edən Axta (Hrazdan) rayonu Kotayk marzının tərkibinə, Göyçə mahalının və Yeni Bəyazid qəzasının ərazisi, o cümlədən Basarkeçər, Yeni Bəyazid (Kamo) və Martuni rayonları Qeqarkunik marzının tərkibinə qatılmışdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya, Soyqırımı, Qaçqınlıq. Bakı: Qartal, 1998, 280 s.
2. Bayramov İ., Mustafa N. Həqiqətin onomastikası. İndiki Ermənistan Respublikası ərazisində tarixi-coğrafi adların dəyişdirilməsi və saxtalaşdırılması. Birinci nəşr. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2021. – 464 s.
3. Əhmədov Bəxtiyar. Göyçə mahalı azərbaycanlılarına qarşı deportasiyalar və soyqırımlar (XX əsr). "İdeal-Print" MMC, – Bakı: 2021. – 180 s.
4. Əsədov S. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, s.301-302.
5. Vandalizm: Tarixi adlara qarşı soyqırımı. Tərtib edən N.Mustafa. Bakı: Turxan, 2014. 128 s.
6. Армянская ССР. Административно-территориальное деление. – Ереван: АрмГИЗ, – 1948. – 80 с.
7. Армянская ССР. Административно-территориальное деление на 1-ое августа 1988 года / Президиум Верх. Совета Арм. ССР. – 6-е изд. – Ереван: Айастан, – 1988. – 206 с.
8. Большая Советская Энциклопедия, том 17, 3-й выпуск. Москва: 1974, s 180.
9. Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель к пятивертной карте Кавказского края. Издания Кавказского военно-топографического отдела. Тифлис, 1913. – 530 с.
10. Пагирев Д.Д. Эриванский сборник. Вып. 1. Эриван. 1892. 108 с.
11. Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г. Города и уезды Эриванской губернии. Тифлис: Тип. И.Мартirosiанца, 1893. 974 с.
12. Территориальное и административное деление Союза ССР на 1-е января 1926 г. Народный комиссариат внутренних дел. Статистический отдел. Издательство Главного Управлений Коммунального Хозяйства НКВД. Москва: 1926. 284 с.
13. Шопен И.И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху его присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии Наук, 1852, 1231 с. s. 595-598.

БАХТИЯР АХМЕДОВ

*к.и.н., ведущий научный сотрудник Института истории
и этнологии им. А.А. Бакиханова НАНА*

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ АШАГЫ (НИЖНИЙ) ГАРАНЛЫГ МАРТУНИНСКОГО РАЙОНА БЫВШЕЙ АРМЯНСКОЙ ССР (1930-1988 ГОДЫ)

Мартунинский район был организован как административный район 9 сентября 1930 года. Район был образован из сел бывших Ени Баязидского уезда. Районный центр – Марту-

ни, до 1930 года назывался Ашагы (Нижний) Гаранлыг. Мартунинский район состоял из 16 сельских советов и 19 населенных пунктов, включая районный центр.

Ключевые слова: Мартуни, Ашагы Гаранлыг, Ени Баязид, Гегаркуник, Атдашы, кенд (деревня).

BAKHTIYAR AHMADOV

*PhD of History, Leading Researcher of the Institute of History
and Ethnology named after A.A. Bakikhanov of ANAS*

**ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL DIVISION OF ASHAGHI (LOWER)
GARANLYG OF THE MARTUNI DISTRICT OF THE FORMER ARMENIAN SSR
(1930-1988)**

The Martuni District was organized as an administrative district on September 9, 1930. The district was formed from the villages of the former Yeni Bayazid District. The district center is Martuni, until 1930 it was called Ashaghi (Lower) Garanlyg. The Martuni District consisted of 16 village councils and 19 settlements, including the district center.

Keywords: Martuni, Ashaghi Garanlyg, Yeni Bayazid, Gegharkunik, Atdashy, kend (village).

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 01 aprel 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Elmar Məhərrəmov, t.e.d. Qabil Əliyev.